

1
ZRA.T-76.1.10697

A-484

EESTI NSV RIIKLIK EHTUSKOMITEE
KULTUURIMÄLESTISTE
RIIKLIK PROJEKTEERIMISE INSTITUUT

Objekt - Restaureeritud ehitismälestised

Šifr nr. - IV-80003

Telliija - Vabariiklik Restaureerimisvalitsus

Teostaja - Kultuurimälestiste RPI, teaduslike
uurimiste ja kirjastamise osakond

FOTOALBUM VABARIIKLIKU RESTAUREERIMISVALITSUSE
POOL KORRASTATUD EHTUSMÄLESTISTEST

Direktor _____

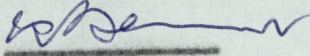
Osak. peaarhitekt _____

Peainsener

Proj. peainsener

H. Toss

J. Rannu

Osak. juhataja

K. Aluve

Tallinn, 1980. a.

Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut

EHITUSMÄLESTISED MAAL

Tallinn 1980

Tekst: Kalvi Aluve

Fotod: Peeter Kraas

EHITUSMÄLESTISED MAAL

**Album Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse poolt
korrastatud arhitektuurimälestistest**

SISUKORD

Sissejuhatuseks

A. Ehitismälestised muuseumidena

Koguva küla

Mihkli talu

Tammsaare-Põhja talu

Tammsaare-Lõuna talu

Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum

Veskid

B. Ehitismälestised toitlustusettevõtteinena

Koeru kõrts-söökla

Audru "Kuldilõvi" trahter-restoran

Viitna kõrts-restoran

Kohvik-baar "Saare Jaulik"

C. Fotode nimekiri

D. Fotod

SISSEJUHATUSEKS

Selleks, et ühiskond vanu ehitisi ei unustaks, et ta nende eest hoolt kannaks, neid korrastaks ja restaureeriks, peavad need ühiskonnale millegi poolest vajalikud olema. On ju nad enamasti oma esialgse funktsiooni minetanud kas siis osaliselt või täiesti. Ka materiaalsest väärtusest on nad palju kaotanud.

Kuid ehituskunsti pärand on elu üheks järjepidevuse tõendiks. Mineviku arhitektuuripärand on vaieldamatult meie elukondliku sfääri rikastajaks ja ta kujutab endast kordumatut kultuuriväärtust. Viimasel ajal on ehitismälestiste kaitse läinud üle üksikmälestiste kaitsele veel laiemale pinnale, ajaloolise keskkonna terviklikule kaitsele. Kui kaasaeg saaks raskusteta hakkama keeruliste ansambelite loomisega, siis võiks ju lubada vanade ümbertegemist või lammutamist. Kuid häid ansambleid on loodud arhitektide poolt palju vähem kui

vanu lõhutud. Aga miks? Aga seepärast, et ansamblite loomise kunst on juba niivõrd keeruline, et seda õnnestub suhteliselt harva luua. Seepärast me olemegi hakanud hoidma neid väljapaistvaid ajalooliselt kujunenud ja aegade jooksul korjunud ansambleid kui püsiväärtusi erilise hoolega.

Kõik rahvad hoiavad visalt ja pühalt oma kultuuripärandit, sealhulgas ka ehituskunsti teoseid. Kuid ei saa hoida kõiki vanu hooneid, selleks ei jätku lihtsalt vahendeid. Üldiselt peab neil valitud hoonetel, mida riik oma kaitse alla võtab, mingi kunstiline, arhitektuuri-ajalooline, teaduslik, kultuurilooline või mingi muu ühiskondliku väärtuse külg olema.

Alati on oluline olnud ehitusmälestiste väärtuse juures veel ühiskondliku avalikkuse huvi nende vastu, selle huvi kontsentreerumine ühele või teisele ehitusmälestisele. Eriti vähemtähtsate vastu, mis ei kujuta endast iseseisvaid vaatamisväärsusi - museaalseid eksp-

naate. Nii olemegi moodsunud restaureerimistevuse kolmekümne aasta jooksul ikka ja jälle tõdenud, et kõik ehitismälestised ei saa olla ainult vaatamiseks, ainult muuseumieksponaatideks. Seda saavad olla ainult kõige kunstiväärtuslikumad, kõige vanemad ja kõige unikaalsemad arhitektuuriteosed. Ülejäänud peavad aktiivselt osa võtma kaasaegsust. Selleks on vaja neid kohandada, seejuures hästi läbimõeldult, et see ei teeks neile korvamatut kahju. Seda saab teha nende eelneva uurimisega, nende väärtuse põhjaliku selgitamisega.

Ühiskondliku kasutamise võimalus on seega väga oluline. Restaureerimistööd on eeliskorras tehtud alati neil juhtudel, kui ehitismälestis teenib ühiskondlikult kasulikku eesmärki. Siis on see igati soovitatav.

Eriiline osa arhitektuurimälestiste kaitsel, sealhulgas ka maal, on täita Vabariiklikul Restaureerimisvalitsusel (lühidalt VRV~~1~~).
15. juunil 1980. aastal täitus kolmkümmend aastat päevast, mil loodi

- 6 -

Teaduslik Restaureerimise Töökoda, 1968. a. seoses töömahu järsu suuwendamisega organiseeriti asutus ümber Vabariiklikuks Restaureerimisvalitsuseks.

Käesoleva töö eesmärgiks on näidata arhitektuurimälestiste korrastamise seda osa, mida on teinud Restaureerimisvalitsus, ja just maal.

Ehitismälestiste kaitses ei seisne ainult nende kaasaja otsustarbele kohandamises. See on vaid üks moodus nende säilitamisel. Väärtuslikumad ehitismälestised konserveeritakse ja ^{rad} teenivad rahvast muuseumieksponaatidena. Ka siin on tõhusat abi osutanud just Restaureerimisvalitsus. Nii tuuaksegi ehitismälestiste kaasajale kohandamisnäidete kõrval esile ka see suur töö, mida on Restaureerimisvalitsus osutanud museaalses osas. Rohkeid näiteid saab siin tuua Eesti Riikliku Vabaõhumuuseumi eksponaatkoonete püstitamistest, Koguva küla-muuseumi konserveerimisest, Tammseare-Põhja talu taas-

tamisest-restaureerimisest, Mihkli talu-muuseumi hoonete (Saaremaal) ja Mätra talurahvamuseumi Atla-Eeru kõrtsihoone reokatusega katmisest jne. Mõni maachitumälestis on jäänud hiljem ka linna piiridesse. ~~Et~~ Siingi on käed külge pannud Restaureerimisvalitsus. Nii kohandati näiteks Kingissepa linnas paiknev tuuleveski omapäraseks kohvikuks.

A. EHITUSMÄLESTISED MUUSEUMIDENA

Inimesed elavad, mõtleavad, loovad ja teevad ühiselt koostööd vastavalt oma teadmistele ja kogemustele. Kõik see tegevus on piiratud inimese eluea pikkusega. Et aga elada kogu täiuses, kasutades inimkonna kogu olemasolu pikkuse tarkust, peame pöörduma moodsaniku kultuurimälestiste poole, mis nii eredalt kajastavad inimkonna kõiki teadmisi, kogemusi ja halli ajahõlma kadunud sajandite saavutusi. Kultuurimälestised jäävad alati asendamatuks õpetajaks. Seepärast peamegi püüdma neid mõista, mis neis peitub, peame neid austama, väärtama ja hoidma.

~~Turismi~~ ⁱⁿ ehitusmälestistega tutvumise eesmärgil on väga oluline koht rahva kultuurilisel kasvatamisel, eriti noorte hulgas.

Ajalooline arhitektuurimälestis on ajaloo visuaalne dokument, ta väljendab möödunud põlvete käsitöö tehnikat ja meisterlikkust kunstis.

Arhitektuurimälestised loovad inimkeskkonna, mis on orgaaniliselt seotud ümbritseva loodusega. Nad loovad kodutunde ka üksikondlike hoonete juures. Nii on siit õppida mõndagi meie praegusaja eramaja puhkehoonete loojail.

Nähtavasti esineb kaasaja turismis kultuurilise eesmärgi kõrval veel reisimiskihk. See on nähtus, mis ^{on} tingitud inimese liikumisvajadusest, koha vahetuse ja olukordade vahetuse vajadusest. Mineviku kultuuripärandiga tutvumine on üheks kõige paremaks ajendiks reisimisele.

Väheste väljapaistvate kultuurimälestiste ja looduslike kohtade väga tihe ja rohkearvuline külastamine võib neid rikkuda ja nende emotsionaalset mõjujõudu vähendada. Vastukaaluks tuleb neid leida ja korrastada rohkemal arvul. Üldse tuleks aga turistidel alluda mõningatele ebamugavustele, jättes autobussid ja individuaalsõidukid mälestise või küla lähistele. See võimaldab kaitsta vaatamisväärtuse

mälestise või loodusliku koha loomulikku miljööd (pole vaja asfaldi näiteks Koguva külla viivatele teedele) ja annab inimestele ühtlasi aega teatavaks ettevalmistuseks järgnevate emotsioonide suhtes.

Viimastel aastatel on maailmas mitmeid seminare-nõupidamisi olnud, kus teemaks vabaõhumuuseumide loomise vajadus, kas neid on üldse õige teha ja kas nad ei ole üks üleelatud etapp?

Kui ühed ^{on} olevad ainuõigeks kohamuuseumi, peavad teised võimalikuks ka kohaleveetava ekspositsiooniga vabaõhumuuseumide loomist. Joondudes rahvusvaheliste üldtunnustatud sätete järgi, tuleb kohamuuseumide loomist pidada eelistatumaks.

Nagu selgus eelnevast, on muuseumide loomisel väga tähtis eksponeerimise asukoha algupära. Siin võib nähtavasti Koguva küla miljöö ja Mihkli talumuuseumi asukoha algupära lugeda positiivsete väärtuste hulka. Ja mitte ainult neid. Need on ainult kohamuuseumide ühed esindajad. Kohamuuseumidena eksisteerivad ju meil veel Mõniste

talimuseum, S. M. Kirovi rannarahva muuseumi vabaõhusakond, loomisel ^{on} aga mitmed teisedki.

Meie riik pühendab suurt tähelepanu kultuurimälestiste kaitsele, hooldamisele ja populariseerimisele. Seal, kus ei ole võimalik rahvaarhitektuurimälestisi säilitada kohapeal, veetakse need üle vabaõhumuuseumi.

Ehitised kui eksponaadid paiknevad siin peaaegu tüüpilises neile iseloomulikus miljöö. Peamiseks ekspositsiooniks on ehitised ise, kuid nad ei ole isoleeritud, vaid eksponeeritud koos vastavale ajastule ja asukohale iseloomulike esemetega, tarbevaraga, tööriistadega nendele väga lähedases algele loodusele sarnanevas miljöö.

Muuseumisse ületatud vanu ehitisi säilitatakse siin hoolega, neid konserveeritakse ja restaureeritakse vajaduse korral. Kõik nad on kättesaadavad laiadele massidele vaatamiseks ja teaduslikuks tööks. Oluline on, et muuseumid on õpilastele kättesaadavad.

Esimene muuseum vabas õhus loodi Rootsis, nimelt Skansen Stockholmis 1891. a. Järgnesid muuseumid Norras (1897), Taanis (1901), Soomes (1909), Riias 1924 jne. Eestis loodi ~~või avati~~ vabaõhumuuseum 1957.

Tutvudes Skanseniiga 1979. a. torkas silma suur lastekultus. Skansenis on avatud teise muuseumi osana loomaaed, kus on esindatud need põnjemaade loomad, kes vangistust välja kannatavad. Nii on selle vabaõhumuuseumi looja Artur Hazeliuse loodud 30 ha - 150 hoonega kultuuriajalooline muuseum ühtlasi ka puhkuse ja pidude platsiks. Siin on saavutatud autori eesmärk; esitada hooned nende igapäevases miljöös, algupärase ehitus- ja elukultuuriga.

Sellise ideega on rajatud paljud vabaõhumuuseumid, kaasa arvatud Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum.

Külastades 1969. a. Seurasaavi muuseumi (looja professor A. O. Heikel) 42 ha, torkas silma asjaolu, et pea kõik hooned on algupära-

- 13 -

sed, ehtsad, neile on ääretult vähe detaile asendatud. Seal on väga ^{vähe} lisatud uut. Muidugi on see loomulik, kuna seal rajati muuseum meist ca 50 aastat varem. Meil on asendatud hoone osi tunduvalt rohkem, tihti isegi kergekäeliselt. Muidugi on seda tehtud tüüpilise eksponeerimise eesmärgil, kuid tuleks siiski kaaluda, kas see algupära ehtsus rohkem väärt ei ole kui ainult tüüpilisus. Ka Konrad Steinbrecht, restaureerides Malborgi linnust (1898 - 1923), lisas sinna puhta gootika taotlustel liiga palju uut, mida praegu asendatakse. Kõik, mis on ehtne, äratav usaldust, kõik mis on uus, tekitab kahtlusi identsuses ja vähendab ajaloolist väärtust.

Rahva tööarmastus, tema meisterlikkus ja kunstipärased oskused, tema leidlikkus ja oskus kasutada looduse ande ja neisse hoolikas suhtumine väljendub ehitustes, tööriistades ning kodustes tarbeesemetes. Just seetõttu, et kõik selle on loonud rahvas, on seda vaja hoida ja säilitada, säilitada kui rahva materiaalse kultuuri pärandit.

- 14 -

Koguva küla

Muhu saarel asuv Koguva küla ansambel kuulub arhitektuurimälestis-
kuulub riikliku kaitse alla alates 1973. aastast. Küla on vana, esma-
kordselt ürikuliselt mainitud juba 1532. a.

Põldude, heinamaade ja kadakaste karjamaade vahele kobares kor-
junud talud moodustavad Muhu saarele iseloomuliku suviküla. Küla lä-
bistavad tänavad hargnevad mitmes kohas kaheks, kujundades hargnemis-
kohtades kolmnurkseid külaväljakuid ehk veinuid. Viimased esinevad
tüüpilistena isegi Kingissepa linnas.

Koguvast on palju säilinud perioodil 1830 - 1930 ehitatud hooned.
See periood ongi võetud restaureerimise lähtealuseks. Kuid kümnekond
ehitist on pärit ka 19. sajandi lõpust. Arhitektuuriajalooliselt on
väärtust rohkem kui sajakonnal hoonel. Külansambli kujundava osana
kuuluvad säilitamisole ja restaureerimisele esialgsete kaalutluste ko-
haselt 83 ehitist.

Põhimõtteliselt alaliste elanikega, nn. "elavateks taludeks"² jäävad 9 talu: Saadu, Andruse, Sumari, Laasu, Pardi, Hansu, Kaspri, Jurna ja Trigi.

Muuseumideks on Tooma talu ja Tõnise talu. Tooma talu on Eesti NSV rahvakirjaniku Juhan Smuuli sünnikodu ja praegu tema majamuuseum. Tooma talu tõstab arhitektuurilise tähtsuse kõrval Koguva esile veel kui tähelepanuväärse kultuuriloolise väärtuse.

Et ekskursioone on Koguvasse väga palju, on Koguva küla elanike kodurahu tagamiseks muuseumitalude loomine vajalik. Tõnise talu hoonetesse mahutatakse museaalsed fondid, etnograafiline ekspositsioon ja ka muuseumi töötaja eluruumid.

Küla ühiskondliku elu keskuse ülesandeid hakkab täitma Välja talu, mille hoonestus on rajatud aastail 1908 - 1940, seega suhteliselt noor ja selle kohandamine uuele funktsioonile loomulik. Mitmetest taludest (Vanatoa, Jaagu, Mäe I, Mäe II ja Kopli) saavad suvitustalud.

Esialgssed restaureerimisettepanekud Koguva küla hoonestusansamb-
lile on koostanud Kultuurimälestiste RPI töötajad kunstiajaloolane
E. Kangilaski ja arhitekt H. Kolmer.

Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse Saare-Lääne piirkonna res-
taureerijate poolt koos vanemtöödejuhataja J. Mihge eesotsas
on J. Smuuli majamuuseumis korrastatud elamu, suveköök, aidad ja
küün. Välja talus on kohandatud ruumid kontoriruumideks. On taastatud
küla sepikoda, üks ait ja valmimas Andruse ja Sumari talude tuule-
veskid. Uuesti on üleslaotud kümnete meetrite viisi külatänavaid pa-
listavaid kiviaedu ja remonditud väravaid.

Mihkli talu

Suure Koguva küla ansambli kõrval on Saaremaal riikliku kaitse all veel Viki külas unikaalne Mihkli talu hoonete kompleks. Talus asub 1959. a. loodud Saaremaa Koduloomuuseumi filiaal - Mihkli Talumuuseum. Kiviaiaga piiratud taluehitiste kobaras on etnograafiliselt kõige huvitavam mõõdunud sajandi kolmekümmendatest aastatest pärinev roovialusega elumaja, siis sõiduvankrite hoiukohana nn. ratastemaja (1849), elurehi (aastaist 1840 - 1843), edasi sepikodapaargu (1854), kaks aita, saun, puktuulik ja lõpuks karjalaut (1939). Terve see Lääne-Saaremaale tüüpiline ja terviklikult säilinud taluhoonete grupp on mõnusalt mugandunud põliste saarepuude puhmakusse.

Ka selle taluhoonete grupi korrastamisega ja konserveerimisega on tegevad olnud VRV restaureerijad. Ühe olulisema tööna tuleb ära märkida hoonetele uute rookatuste tegemine, mis kindlustab selle

rahvaarhitektuuri väärtusliku ehitiste grupi säilimise mitmekümneks aastaks. Vaatamishuvi tõstab talus veel mitme inimpõlve kestel valmistatud tarbeesemete, tööriistade ja muu algupärase sisustuse kogu.

Algsel kujul taastati ja restaureeriti tõllakuur või ratastemaja ja viljaait, kus praktiliselt ainult seinad püsti seisisid. Korrestati samuti veel saun.

Tammsaare-Põhja talu

Eesti suurima romaanikirjaniku Anton Hansen-Tammsaare mälestuse jäädvustamiseks tema saja-aastase sünnipäeva puhul oli üheks olulisemaks tööks kirjaniku sünnikodu taastamine.

Kodukohaga oli A. H. Tammsaare elu tihedalt seotud esimese kahekümne aasta jooksul. Hiljem jäid seosed nõrgemaks. Tammsaare-Põhja talu ansambli taastamist alustati 1972. a. Eesti NSV Metsamajanduse ja Loeduskaitse Ministeeriumi ning Kultuuriministeeriumi algatusel. Kõigi ehitiste ja aedade restaureerijaks oli Vabariiklik Restaureerimisvalitsus, haljastuse projekteerijaks ja teostajaks Jõgeva Sorbiaretusjaam. Ekspositsiooni koostas Paide Rajooni Koduloomuuseum. Suurt abi osutas A. H. Tammsaare nimeline kolhoos nii ehitustööliste kui mehhanismidega. Ühiskondlikku abi saadi Paide Metsamajandilt, Paide Maakutsekoolilt, samuti Eesti NSV Kirjanike Liidult. Kõik elekt-

ritööd teostas Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise SKB.

Üldiselt algasid tööd juba 1972. a. Järgmisel aastal koostas VRV kunstiajaloolane K. Alttoa Põhja-Tammsaare talu ajaloolise õiendi ja kaalutlused. Põhimõtteliselt võis toimida kahes suunas - kas taastada "Tõe ja õiguse" tegevuspaik või Anton Hanseni isakodu. Kolmas võimalus - luua uus näitlik kirjaniku memoriaalmuuseum, lan- ges ära, sest Tallinnas oli see just teoksil. K. Alttoa püüdis luua kirjaniku noorusaegset miljööd. "Ning kui Kõrvemaa serva soode keskel talus viibiv külastaja tunneks, et just siit pärineb "Tõe ja õiguse" looja, siis vahest see olekski põhiline," ütles ta. Nii võetigi aluseks ajajärk, mil Anton Hansen oli koduga veel tihedalt seotud, seega aeg enne 1898. aastat, kirjaniku Tartusse Treffneri gümnaasiumi minekut.

Kirjaniku sünnikodu rehielamu oli ehitatud või rekonstrueerinud

siin Tamsaare väljamäel Järva-Madise kihelkonnas Albu vallas, tema isa Peeter Hansen, kes siia oli koos naisega elama asunud 1872. a. Peeter Hansen ehitas ka aidad ja lauda. Elurehi hävis 1945. a., säilinud oli vaid vundament. Rehielemu oli põhja-eesi tüüpi, siin haruldane, kuid Saaremaale iseloomulik oli vaid hoone taha liidetud tuulirehi. Projekti eitasid koostada VRV arhitekti l. Agu Luusil elurehest 1938. - 1946. a. mõõdistatud ja koostatud joonised ning mõningad fotod. Nii said õieti omale kohale rehealuse otsas sealaut ja pultkatusega varjualune hobustele ning elurehi^e õlgedest kelpkatuse kõrvale tuulirehe viilkatus.

Taastati samuti aida-ait, laia räästaga õlgedest kelpkatusega hoone, kus paiknesid poisteait, vahelik puudele ning salvedega vilja- ja jahuait, kõrval liha- ja kalaait.

Korrastati veel ca 50 aastat tagasi rajatud uus kelder.

Nagu mõeldunud sajandi lõpul, võib ka nüüd uuesti vaadata taastatud saunikukompleksi, mis koosneb elusaunast (õigemini väikesest elurehest), laudast ja kahest aidast ning ka vanast kaevust. Lõpuks on taastatud kogu taluansambli siduvad ja üldpildi-miljoöd elustavad roigas-, varb- ja latitarad.

Et kaasajal on kahuseõlgede hankimine üli raske, on need katuste kattes asendatud üldilmelt identse rooga, mis vastupidavuselt ületab õlge tunduvalt.

Restaureerimistöõde tegijaks Tammsaare taludes oli VRV Tartu osakond töödejuhataja Brede juhtimisel.

Tammsaare-Lõuna talu

Väljamäe piirkonnas paiknes kaks talu: Põhja- ja Lõuna-Tammsaare ja kaks künget meest: Peeter Hansen ja Jakob Sikenberg - Andrese ja Pearu kirjanduslikud prototüübid. Nende kepplemist meelde tuletades läheb külastaja vaatama ka Lõuna-Tammsaare talu. Ja siingi on meeldiv kohata restaureerijate poolt tehtud korrastustöid talu majandushoonete juures. Uute reostatustega on varustatud aida- ja laudahooned.

- 24 -

Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum

Tallinna lähedal Rocca al Marese endise suvemõisa kunstlikku metsaparki koondatud eksponaathooned annavad suurepärase ülevaate eesti taluarhitektuurist ja talupoegade elust-olust 18. - 19. sajandil. See vabaõhumuuseumi ühe liigi esindaja, nn. teadusliku töö ja õppemuuseum on ka üles ehitatud selliselt, et eri piirkondade materiaalse kultuuri erijoontest saaks selgema ettekujutuse eritsoonide kaupa - Põhja-Eesti, Lõuna-Eesti, Lääne-Eesti ja saared.

Eesti Riiklikku Vabaõhumuuseumi on koondatud 18. ja 19. sajandi kulaarhitektuuri kõige paremad ja tüüpilisemad ehitised koos vastava ajastu iseloomuliku mööbli- ja tarbeesemetega. Siin peegeldub võimalikult tõepäraselt eesti maaarhitektuuri kogu rikkus ja mitmekesisus tema ajaloolises arengus alates kõige algelisematest ja säilinud arhitektuurivormidest kuni kaasajani.

Muuseumi ekspositsioon rajaneb nõukogude ajalooteaduse metoodoloogilistel printsiipidel. Ta arvestab ekspositsiooni rajamisel ühiskondlik-majanduslikke formatsioone ja 19. sajandi II poolel süvenenud talurahva sotsiaalset kihistumist. Nii on ekspositsioonis teoorja majapidamine 18. saj. II poolest, raharendil olev talu 19. saj. lõpust, 20. saj. alguse ostutalu. Kõrvuti kulakutaluga paiknevad kehvikute majapidamised Lääne-Eestist, Muhust ja Viljandi- maalt. Niisugune talurahva sotsiaalset kihistumist väljendav eksponeerimise printsiip avab väga näitlikult talurahva sotsiaalse koosseisu ja klassivõitluse põhjused.

Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum kui eri spetsiifikaga teaduslik ekspositsioon on teine selletaoline Nõukogude Liidus (Läti Vabaõhumuuseum on avatud 1924. a.) ja esimene nõukogude ajalooteaduse printsiipidel planeeritud ekspositsioon. Muuseum avati külastajalle 1964. a.

Põhiekspositsiooniks on küladeks koondatud taluõued. Neile lisanduvad ühiskondlikud ja tootmishooned, nagu kirik, kõrts, tuulikud, vesiveski, võrgumajad, palvemaja jt.

Käesolevaks ajaks on muuseumi toodud üle 60 taluhoone, kaheistkümne taluõuega.

Kõigi nende montaaž-restaureerimistöõde teostaja on jällegi Vabariiklik Restaureerimisvalitsus.

Muuseumi fondidesse oli komplekteeritud juba 20 aastat peale rajamist üle 40000 üksuse. Püstitatud rahvaarhitektuuriobjektide kõrval on seal etnograafilised esemed, fotod, negatiivid, joonised ja teaduslikud kirjeldused. Muuseumi ekspositsiooni valik ja esemete kogumine toimub teaduslikult põhjendatud rajamisplaani alusel ja põhineb muuseumi endi teaduslike töötajate poolt teostatud uurimistööl.

Suurt ja vajalikku teaduslikku tööd teeb muuseum juba oma

algusest saadik. Põhijoontes on see suunatud talurahva elu-olu ja rahvaarhitektuurimälestiste uurimisele ning loodava ekspositsiooni metoodika ja põhiprintsiipide väljatöötamisele vajalike etnograafiliste probleemide uurimisele, kogutud fondide teaduslikule kirjeldamisele, teaduslike artiklite ja ekskursiooni juhtide kirjutamisele ja ekspositsiooni loomise täiendavate plaanide väljatöötamisele.

Väga oluline osa on täita Eesti Riikliku Vabaõhumuuseumi ületoodud eksponaathoonete õigel restaureerimisel. Rahvapäraste arhitektuurimälestiste restaureerimine paistab siin välja eriti kõrge kvaliteedi poolest ja on eeskujuks kõigi teiste väiksemate vabaõhumuuseumide ja talumuuseumide restaureerimisel.

Meie külaühiskonna 18. ja 19. sajandi arhitektuurimälestistest etnograafiliselt ja arhitektuuriajalooliselt täpärase pildi andmiseks jälgitakse eksponaathoonete ülesseadmisel nende algupära nii vormis, materjalis kui tehnikas. Mitmed teaduslikult väga väärtus-

likud eksponaadid on ületoomisel tehniliselt ebarehuldavas olukorras ja seega on mõõdapärase matu mõningate konstruktsioonide või detailide asendamine.

Eesti kolhoosikülas on tekkinud uuele, sotsialistlikule korrale vastav arhitektuur, mis rahuldab meid kaasaegse kõrge heakorraga ja linnale omase komfordiga. Tahes-tahtmata muutuvad vanad traditsioonilised elemud, ühiskondlikud ning tootmishooned mineviku nähteks ja ^{on} seega praktiliselt määratud hävinisele. Kõige primitiivsemad ja kõige vanemad ehitiste tüübid on harilikult aga kultuurilooliselt ja arhitektuuriajaloo seisukohalt kõige väärtuslikumad, pahatihti aga ka tehniliselt kõige halvemas olukorras. Valiku tegemisel aga tehniline seisukord ei saa olla elati määrav. Et Vabariikmuuseumis ei ole eesmärgiks ainult üksikute rahvaarhitektuurimälestiste kaitsmine, vaid terve külaühiskonna kui terviku kaitsmine,

peab iga eksponaat kujutama endast teaduslikku väärtust vaatajale ja saavutama selle taseme eksponaatide restaureerimisel.

Eksponaathoonetele püütakse luua kõigepealt algupärasele võimalikult lähedane looduslik keskkond. Siiä kuuluvad õue kate, kruusavõi pinnaskattega juurdepääsuteed ja talukomplekse piiravad aiad-
tarad. Et taluõued ei oleks porised, kasutatakse täiteks jämeda koostisega kruusa või liiva ja selle pealmine kiht moodustatakse huumuserikkast pinnasest. Taluõuede piirete juures säilitatakse algne aia-
tüüp, kusjuures osa detaile, mis on kõlbmatuks muutunud, asendatakse uutega. Detailid valmistatakse kirvega käsitsi. Aiaväravad, mis on tihti hävinud, tehakse uued, kasutades teaduslikke etnograafilisi uurimisandmeid vanade fotode, piltkujutiste, jooniste ja suuliste küsitluste alusel.

Hoonete restaureerimisel säilitatakse vanad konstruktsioonid ja detailid maksimaalses ulatuses, (asendatakse neist) vaid see osa, mis

tehniliselt täiesti kõlbmatuks on muutunud ja mida konserveerida ei ole võimalik. Restaureerimisel kasutatakse põhiliselt uut materjali, mis oma kugult, mõõdetelt ja töötluselt vastab vanale. Uued seinapalgid tahutakse käsitsi kirvega, varatakse, tapitakse ja varad täidetakse samblaga nagu algseltki. Samuti töödeldakse käsitsi kas kirve või saega saenurkade pähikute põsed ja tapid. Meil ei esine juhuseid, nagu näiteks Kaunase juurde loodavas Vabaõhumuuseumis, kus vanane^d, kirvega tahatud palkide kõrval pannakse seinale ka saetud pindadega prusse.

Palkide jätkamist tehakse erandjuhtudel, siis kui on kõlbmatuks muutunud vaid väike palgi osa. Harilikult toimub jätkamine varjatult, näiteks tapi kohas või tenderposti kasutades. Tavaliselt asendatakse üksikud raiekorrad terves pikkuses. See moodus väldib uute, sekundaarsete liitekohtade tekkimist, mis ei ole tegelikkusega kooskõlas ja tekitab vaatajas vale ettekujutust. Asendamiseks kasutatakse

männipalke, mis tagavad võrreldes kuusega pikema ea. Asendamisel jälgitakse rangelt üksikute palkide algupärast jämedust. Sama kehtib ka palklagede osalisel vahetamisel.

Eksponaathoonete katustamiseks kasutatakse roogu. Rookatused, mis olid laialdaselt levinud saartel ja Lääne-Eesti rannaladel, tuleb kasutada pikkade õlgede puudumisel ka teiste Eesti rajoonide hoonete katustamisel. Olles õlgkatusega väga sarnane, on rookatuse suureks eeliseks tema tunduvalt pikem iga õlgkatusega võrreldes.

Et kindlustada rookatuste räästaid ja sisepindu süttimise vastu, käivad Restaureerimisvalitsuses sellealased uurimistööd koos puudu konserveerimisega.

Asendada on tulnud suur osa katuse kandekonstruksioonidest. Ühtedel juhtudel on sarikad ja roov olnud juba varem uuendatud, teistel juhtudel aga tehniliselt ääretult halvas seisukorras. Asendamisel on kinni peetud sarikate ja pennide jämedustest, nende asukoh-

tadest murispundel, viltustest jäikustugedest jt.

jälgitud on katuste katmisel harimalkade kaju algsust - mõni-
kord on nad eriti pikad, ulatudes pea räästani (võrgumajad), unka-
laudade olemasolu, kaju jne.

Suurt tähelepanu on pühendatud ehituskivi valikule. Teatavasti
esineb lubjakivi, millest Eesti paljud ehitised on laotud, väga
varieeruv^{ana} struktuurilt ja värvuselt. Paekivi leidub Põhja-, Kesk-,
Lääne-Eestis ning saartel (esinemisspiirjoon Kodavere-Pärnu joonest
põhja pool). Põhja-Eesti paekivi on kihiline, värvuselt hall. See-
vastu Paides ja Märjamaal leidub ilma kihtideta häledat kollakas-
valget paasi, Vasalemmas marmorit, Saaremaal tumehalli paekivi ja
väärtuslikku külmakindlat (dolomiiti mitmes varjundis). Vastavalt
asukohale on valitud igakord ise ehitisele - näiteks rehealuse seinte,
veski jala, kõrtsi talli seinte või teiste konstruktsioonide jaoks -
sinult sellele paikkonnale vastav paekivi. Alati on puütud kinni

pidada paekivi kihtide paksusest vastavalt originaalile. Paekivi või raudkivi seinte algupärase kivilao iseloomu saavutamiseks on mõõtnisjooniste kõrval kasutatud ohtralt dokumentaalfotosid, sageli aga üksikute kivide või kiviridade nummerdamist. Originaalkividest, mis demonteeriti ja Vabaõhumuuseumi üle toodi, on laotud Peedu talu püktnuuliku jalg, Oluva talu sepikoda jt.

Paljudel juhtudel on nähtavad kivid seinna välispinnal laotud originaalkividest, müüri sisemus aga täidetud uute kividega. Sama moodust on kasutatud ka Põhja-Eesti kivilaedade juures ning paekivist reneahjude eadumisel.

Põhjalikke uurimisi natuuris teostatakse alati eksponaathoonete põrandakonstruktsioonide selgitamiseks. Jällegi täidetakse tampsavist ja ebakorrapärasest paekiviplaatidest põrandate alused jämeda kruusa või killustikalustega, et anda põrandatele tugevust või vähendada niiskuse imamist.

Mõnigi kord on vanaaegne konstruktsioon vaid dekoratsiooniks, konstruktsiooni tugevuse ja vastupidavuse tagab tegelikult varjatud kaasaegne uus konstruktsioon. Nii on ehitatud näiteks Kahalast toodud Mõldri talu vesiveski tamm. Tammi puitsalvede sisemuses peitub monoliitne raudbetoon, mis on projekteeritud kõiki hüdrotehniliste ehitiste nõudeid arvestades. Kõiki alt uhtumisvõimalusi vesiväravate all ja nende taga voolusängis (löögikaevus) on arvesse võetud vastavate läbimõõtudega raudkividest täite paigaldamisel. Uhtumise vältimiseks on ehitatud osa vesiveski vundamentide raudbetoonist. Kõik see on maapinnast madalamal ja vaataja silma eest varjatud.

Et vältida võimalikke külmakerkeid ja ebaühtlasi vajumisi, on kõikide eksponaathoonete vundamendid rajatud kehtivaid projekteerimisnorme arvestades külmumispinnast (130 cm) madalamal. Loomulikult on maapealne nähtavale jääv osa vormistatud täpselt vanadele origi-

naalidele vastavalt. Mõnel juhul on müüri ladumiseks kasutatud segasegu, pealt vuugid täidetud aga nagu originaalil mõne sentimeetri sügavusel saviga, näiteks Pulga talu elurehe paekivist seinad.

Suur tähtsus eksponaatide algse kuju väljaselgitamisel on täita väljuurimistel. See kehtib eriti raha^harhitektuuri suuremate, s.t. ühiskondlike hoonete juures. Keerulisi ülesandeid on tulnud lahendada arhitektidel-restaureatoritel koos etnograafidega tulekollate, väskitamide ja paisude jm. uurimisel, kus asjasse selguse toomiseks on ette võetud mitmeid ekspeditsioone analoogiatega tutvumiseks.

Et Vabaõhumuuseumi kohta on ilmunud terve rida tutvustavaid juhte ja brošüüre ning neid ilmub veelgi rõõbiti muuseumi II järgu väljaehitamise, moodustavad siinses albumis toodud näited vaid ühe osa

- 36 -

kogu muuseumis valminud ekspositsioonist. Toodud näited tahavad esmajärjekorras iseloomustada seda suurt praktilist käsitöölikku ehituskunsti kvaliteeti ja mahtu, mida Vabariiklik Restau-reerimisvalitsus Vabaõhumuuseumi loomisel teostab muuseumi spetsialistide juhtimisel.

Veskid

Kõrtside kõrval olid veel alles pool sajandit tagasi külamaas-
 tikus väga levinud tuuleveskid ehk tuulikud. Nad olid oma püstjate
 keredega ja vehklevate tiibadega väga maaliliseks ning isegi mui-
 nasjutuliseks looduse tehislisandiks. Mitte vähem maalilisi idulle
 ei loonud paljudel ojakestel ja jõgedel oma paisjärvedega vesi-
 veskid.

Ehkki tuuleveskeid peetakse vesiveskitest nooremaiks, on neistki
 märkmeid juba 14. sajandist. Eestis on tuulikuid kahte tüüpi - pukk-
 tuulikud ja hollandi tuulikud. Pukktuulikud olid levinud põhiliselt
 saartel ja Lääne-Eestis, hollandi tuulikud Kesk- ja Ida-Eestis;
 mõningaid ka pukktuulikute hulgas. Pukktuulikuid sai pöörata kogu
 kerega samba otsas, hollandi tuulikutel oli pööratav ainult tuuliku
 pea koos tiibadega. Et tuuliku sammas tugevasti püsti seisaks, ehi-

tati talle ümber jämedatest pakkudest raam, mis omakorda ümbritseti tüvikoonuse või poolkerakujulise kividest laotud jalaga. Veskikere koosnes samuti tugevast raamistikust, mis oli kaetud püstlaudadega. Veskit kattis tavaliselt laudkattega katus, kere küljes oli neli tiiba.

Hollandi tuulikud olid tavaliselt palju võimsamad pukktuulikutest. Hollandi tuulikute kere oli enamasti küll kivist, kuid esines ka puidust. Kuju oli hollandi tuulikul küllaltki mitmekesine. Esines tüvikoonuse, pudelitaolisi paisutatud ja nõgusaid vorme, puidust tuulikuil aga enamasti kaheksatahulise tüvipüramiidi kujulisi. Ka tuulikute pead olid mitmekesise kujuga - nagu kummuli paadi, hulk-tahuka või kaheksatahulise kiivri vormiga.

Kui pukktuulik oli kahekorruseline, siis hollandi tuulikul oli korruseid neli või viis. Ka töötas hollandi tuulik kahe paari kividega ja seal saadi nii jämedamat kui peenemat (lihtne rukkijahu ja püül).

Tuulikud paiknesid ikka kõrgemal ja lagedamal kohal, kus puhus tugev tuul. Niisugusesse heasse külalähedasse kohta ehitati tavaliselt mitu tuulikut lähestikku. Nii oli neid Anglaski kunagi seitse, praegu ^{on} järgi ^{el} veel viis.

Vahel ehitati puittuulikule kivikorrus alla, mõnikord aga isegi mitme ruuniga suurem hoone, nagu Kingissepas või Adaveres (vilja hoidmiseks).

Veskite säilitamisele on Vabariiklik Restaureerimisvalitsus tõsiselt kaasa aidanud ja seda nii museaalsetel eesmärkidel kui ka kaasaja funktsioonidele kohandamise sihiga. Nii on VRV toonud üle Eesti Riiklikku Vabaõhumuuseumi viis tuuleveskit ja ühe vesi-veski, on taastanud ja restaureerinud Koguva külas kaks tuulikut (Andruse ja Sumari talude tuulikud), korrestanud ühel korral Angla tuulikud Saaremaal ja kohandanud suure hollandi tüüpi kivituuliku Kingissepa linnas kohvik-baariks.

- 40 -

Vanemaid pukktuulikuid leiame nüüd Eesti Riiklikust Vabaõhu-
 muuseumist, nagu Sutlepa küla Peimase talu tuulik 1748. a. Seal on
 veel Lihulest Nätsi külast Vanasauna pukktuulik ^{mis} paistab silma oma
 erilise suurusega. Selle kõrgus on 10,6 m.

Kalma hollandi tüüpi tuulik (1897. a.) on toodud ^{Kuivaste} juurest
 Kalma külast. Hollandi tuulikud tõrjuti 20. sajandil veel tootliku-
 mate turbiinidega vesi- ja auruveskite poolt välja. Turbiinidega
 veskitel oli ka laiem sortiment ja parem jahvatuse kvaliteet.

Vesiveskitest leiame Vabaõhumuuseumis Kahalast toodud Mõldri
 talu altjooksuga vesiveski (19. saj. II poolest), mis on rajatud
 kunstliku ojaga kunstliku paistiigi äärde.

B. EHTUSMÄLESTISED TOITLUSTUSETTEVÕTTEINA

Meile on niisiis selgunud, et ehitusmälestiste kaitse sõltub suurel määral nende kaasaja ellu lülitamise moodusest. Paljudes riikides on hakatud tõstma ehitusmälestiste väärtust nende kaasajastamise abil (elektri, keskkütte, ventilatsiooni ja sanitaartehniliste seadmetega varustamine). Nii tõuseb ehitusmälestiste materiaalse väärtuse kasvuga ka ühiskonna otsene huvi mälestiste vastu.

Üldiselt on kivihooneid kergem moderniseerida kui puithooneid. Eestis on eriti maal väga palju ehitatud puidust - katused kaeti õlg-, roc- või laudkattega, mis vananemisele nõrgalt vastu peavad ja mille kaitse seotõttu küllaltki raske on. Ehitusmälestised maal on tehniliselt ja moraalselt eriti vananenud ja väga vähesed neist kuuluvad nn. suure kunsti hulka, mis tagaks neile lihtsalt vaatamisväärsustena eluõiguse.

Rahvaarhitektuuripärendi järkjärguline kadumine maal on rahvusvaheline nähtus, see on vana külaühiskonna kiire ümberformeerumise tagajärjeks. Selle nähtuse erijooned väljenduvad põllumajanduse industrialiseerimises ja mehhaniseerimises, tööjõu vähenemises maal ja sellega seoses massilises ülekolimises linna. Ka on mahajäetud hooneid puütud kasutada tihti traditsioonivastaselt elamuina (näiteks kõrtsihooned), neid ümber ehitades. Püüdlused selles suunas on jäänud mõistagi tagajärjetuks ja vahest kasu asemel kahju teinud.

Arhitektuurimälestiste kohandamine maal tänapäeva ühiskondlikule otstarbele loob kindlad eeldused nende pikemaajaseks säilitamiseks ja annab ühtlasi võimalused nende fragmentaarseks restaureerimiseks (näiteks väliskuju). See toob ehitusmälestised inimestele igapäevases elus lähemale, annab nendele uue sisu, teeb nad vajalikuks, tõstab nende vastu lugupidamist, kindlustab nende pideva hooldamise ja seega ühtlasi säilitamise.

Eestis loodud arhitektuuripärandid on enamasti jagatud kahte suurde ossa. Ühele poole on jäetud kõikidest vaimulikest ja ilmalikest vallutajatest maaisandate ja nende vasallide poolt rajatud arhitektuur ja teisele poole rahva enda vahetult loodud rahvapärane arhitektuur ehk talurahva arhitektuur. Kokkuvõttes on tegu muidugi ikkagi ühe ühiselt loodud arhitektuuriga. Tummustades kõigi rahvaste kultuuride eluõiguse võrdsust täidavad ehitusmällestised Nõukogude Eestis meie ajastu kõige austavamad missiooni - rahvaste vahelise austuse tunde kasvatamist, seega rahu eesmärki.

Nii on astunud kaasaja ühiskondlike funktsioonide teenistusse kirikute, linnuste, mõisahoonete, postijaamade ja teiste kõrval ka kõrtsihooned, vesi- ja tuuleveskid, ning paljud muud vanad hooned.

Kuna Vabariiklikul Restaureerimisvalitsusel on eriti eeskujul andvad teened just kõrtsihoonete ja tuuleveskite kohandamisel-rekonstrueerimisel ühiskondlikeks toitlustusettevõtteks, siis

toome käesolevas albumis just neid näiteid esile.

Kõrtsid moodustasid Eestis suhteliselt arvuka ehitiste rühma. 19. sajandi esimese veerandi lõpus oli neid arvuliselt üle 2100. Ürikuliselt ^{on} andmeid esimeste kõrtside kohta Eestist aga juba 15. sajandi keskpaigast.

Kõrtsid on tekkinud teadupärast keskajal alkoholsete jookide müügikohana. 17. sajandi keskpaigas liitus neile veel lisaülesanne - reisijatele puhkuse, ööbimise ja toitlustamise kindlustamiseks, ka postivedu. Siis suurenes kõrtsiruumide arv kahelt-kolmelt viiele-kuuele ja neile liitusid rehealuse taolised tallid hobuste ja veo- kate mahutamiseks.

Hobuveokite ja aegse arhitektuuri arengu katkestas raudtee ja mootorsõidukite levik.

18. sajandi teisel poolel hakati massiliselt ehitama suuri ühe ja kahe talliga kõrtsihooneid. Need reisijaid ja voorilisi teeninda-

47

vad kõrtsihooned asendasid vähem tähtsatel trassidel postijaamu kuni 19. sajandi lõpuni, mil kõrtsid viinamonopoli seadusega likvideerisid. Niisuguste maanteekõrtside hulka kuuluvad Vabaõhumuuseumisse ületoodud Kolu kõrtsihoone Tallinn-Tartu maanteelt, Viitna kõrtsihoone Tallinn-Leningradi maanteel, Koeru kõrtsihoone Koeru alevis, Audru kõrtsihoone Audrus, Kuivastu kõrtsihoone Muhumaal.

Eestis on leidunud kolme tüüpi maanteekõrtse: 1) - tallideta talupojakõrtse ehk külakõrtse, 2) - ühe talliga kõrtse ja 3) - kahe talliga kõrtse. Loetletud kõrtsihoonetest esindab Kolu kõrts ühe talliga kõrtsihoone tüüpi ja ülejäänud kahe talliga kõrtsihoone tüüpi. Üldiselt ongi kahe talliga kõrtsihoone olnud Eestis valdavaks tüübiks - üldarvust 54%.

Aeg ei ole vanu kõrtse säästnud. 1871. a. Põhja-Eesti kaardil märgitud Tallinn-Narva maantee viiekümne kahest kõrtsist on säilinud enam-vähem korrasolevaina ainult kaks. Need kõrtsid on Viitnal

ja Valklas. Teised on kas hävinud või tundmatuseni ümberehitatud. Seda rohkem on meil põhjust tutvuda põgusalt kasvõi mõnegagi neist.

Kõik praegu vaatluse all olevad kõrtsihooned olid kasutusel enne nende restaureerimist-rekonstrueerimist põhiliselt eluruumidena, osalt ka kolhooside laoruumidena. Väga suurte ruumide kasutamine elamiseks oli ebaratsionaalne, mistõttu üks osa ruume seisis tühjal. Kasutult seisvate ruumide kohal jäeti ka katused korrastamata ja nii oli hoonete tehniline seisukord üsna halb. Täna Elanike üleminekul kaasaja mugavustega elamisse ja kõrtsihoonetele uue ühiskondliku funktsiooni leidmine, sealjuures algele üsna lähedasena, võimaldas neil vanadel hoonetel uut, täisväärtuslikku elu alustada.

Üks esimesi eksperimente kohandada kõrtsihoone kaasaja otstarbeks oli Koeru kõrtsiⁱpostijaama hoone rekonstrueerimine sööklaks (1965). Sellele järgnes Audru "Kuldilõvi" trahteri kohandamine restoraniks (1977) ja Viitna kõrtsihoone kohandamine samuti restoraniks (lõplikult 1979).

⁴ kasil on praegu VRV-l ² Kuivastu ¹ kõrtsihoone ³ kohandamine sööklaks-
 võerastemajaks. Rõngu "Kõver" kõrtsile" on koostatud alles kauplus-
 sööklaks kohandamise projekt. Nende vanade kõrtsihoonete tööle ra-
 kendamine vanale väga lähedases funktsioonis on saanud teoks vaba-
 riigi muinsuskaitse organite soovitusel ja Eesti Tarbijate Koopera-
 tiivide Vabariikliku Liidu initsiatiivil. Alahinnata ei saa ka koha-
 like tarbijate kooperatiivide vahetat abi. Ehitus-restaureerimistöõde
 teostamine lasus Vabariiklikul Restaureerimisvalitsusel. Tema poolt
 on välja töötatud ka projektlahendused, kus arvestades vanade hoonete
 teatavat ehituskunstilist unikaalsust, vanust ja tekkinud populaar-
 sust, tehti minimaalselt ümberehitusi. Enamus muudatusi hoone välis-
 ja sisearhitektuuris on lähendanud hoone osi selle algupärasele kaju-
 le, välja arvatud üks tallidest, mille ^{algset} planeeringut modernseteks köögi-
 plokkideks ^{ehitamisel} ei olnud võimalik säilitada.

Koeru kõrts-söökla

Kõige varasem näide vana kõrtsihoone kohandamisest uuele kaas-
aegsele funktsioonile + sööklaks oli Koeru kõrtsⁱ-postijaama (1828 -
1833) rekonstrueerimine. Rekonstrueerimisprojekt (autor arhitekt
K. Aluve) nägi ette 60 kohaga söökla^lsaali ja 10 kohaga baariruumi.
Hoones paikneb veel Koeru asula vajadusi rahuldav kondiitritsehh.
Vana välisarhitektuur on säilitatud, välja^{arvatud} saali ja välisterrassi
vaheline sein, mille tervet pinda täidavad laiad aknad. Aeda on raja-
tud veel välikamin ja külmladude hoone.

Siseruumides on püütud alal hoida vanalaadset miljööd palklage-
de, paeplaatidest põrandate, seinte laudvooderdise ja tormilaternaid
meenutavate valgustitega. Küll on aga jällegi avaruse taotlusega
vestibüüli ja saali vahelise klaasseinaga ajastu ilmet kaugenetud.
Kõrtsi rekonstrueerimistööd teostati Vabariikliku Restaureerimisvalit-

suse poolt töödejuhataja O. Vasara juhtimisel. Saali mööbel valmistati Paide Rajooni Tarbijate Kooperatiivi poolt.

Audru "Kuldilõvi" trahter-restoran

Audru "Kuldilõvi" trahteri täpne ehitusaeg ei ole teada. Üriku-
liselt on kõrtsi Kuldilõvi⁴ nime all mainitud teadaolevalt esmakord-
selt 1839. a. C. G. Rückeri Liivimaa Spetsiaalkaardil ja selle koha-
nimede registris. Kõrtsihoone pidi olema valmis juba varem, sest te-
gelikku mõisakaartide kontrolli teostas maamõõtja juba ajavahemikus
1827 - 1932. L. A. Mellini atlasel on Audru Kuldilõvi⁴ trahteri koha-
peal küll kõrts märgitud, kuid teisest pool maanteed. Seega ei ole
tegu praeguse hoonega. Vabariiklikus Restaureerimisvalitsuses teos-
tatud dendrokronoloogiliste uurimiste põhjal on määratud mõnede

- 50 -

vundamendi tallaaluste ^apervepalkide ¹²tallide laetalade mahasaagimise ajad. Kõige hilisemaks puude mahasaagimise aastaks saadi 1824. a., varasemaks 1819. Nende põhjal võib öelda, et puitu varuti aastail 1819 - 1824. Ehitus võis niisiis valmida aastatel 1825 või 1826.

Kuldlovi trahter oli mõisal ehitatud spetsiaalse eesmärgiga Pärnu puhkajatele väljasõiduks. Kõrtsi suuraeg mõõdus Pärnu kuurordihoonete väljaehitamisega. Trahter töötas kuni I maailmasõjani, seega veel 14 aastat pärast viinamonopoli poodide loomist.

Uurimis-projekteerimistööd kõrtsi kohandamiseks restoraniks tehti Vabariiklikus Restaureerimisvalitsuses aastail 1968 - 1975. Suure 230-kohalise restorani rekonstrueerimistööd ja kõrtsi restaureerimistööd lõpetati 1977. a. Sellest ajast on ka vana kõrts jälle eksploatatsioonis.

Külatajaid teenindab 70 kohaga grillbaar vanades hantvärkide ja rikaste kaupmeeste kambrites ning 30 kohaga õllebaar vanas talu-

meeste kõrtsitoas. Lisaks nendele on vanas hobustetallis suur banketi-
saal 100 külastajale ning ülakorrusel veinibaar veel 30. kohale.

Trahteris on ette nähtud võorastetoad pööningukorrusel 20
külastajale. Suure restoranikompleksi köögi- ja abiruumid paiknevad
Pärnu-poolses hobustetallis, igasugused laoruumid, garaažid ja kesk-
kütteruumid eraldi 70 m pikkuses abihoones.

Audru Kuldlovi trahteri lahenduse positiivseteks külgedeks võiks
lugeda kõigepealt hoone välisarhitektuuri ja valdavas osas ka sise-
arhitektuuri algupärase ilme säilitamist. Teiseks on sisekujunduses
suudetud esile tuua ja lähtuda just Audru kihelkonnale omastest etnog-
raafilistest motiividest mööbli, tekstiili mustrite juures jm. Rekonst-
rueerimisprojekti autorid on arhitektid K. Aluve ja A. Maasik. Tööde-
juhatajad olid J. Mitt ja K. Aasma. Tuleb märkida, et mööbli valmis-
tajaks oli samuti Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse Saare-Lääne
piirkond.

Viitna kõrts-restoran

Üks ^{kõige} vanemaid ja kunstipärasemaid puukõrtse on säilinud Põhja-Eestis Viitnal. Viitna kõrtsihoone pärineb aastaist 1798 - 1802. Kahe talliga kõrtsitüübina kujutab ta endast kõrtside arengu lõppresultaati.

Viitna kõrtsihoone rajamine peab olema toimunud pärast 1783. aastat. Sellele viitavad andmed I. A. Mellini 1792.- 1798. aastail väljaantud atlasest, mille materjal algusandmete näol koguti enne 1783. aastat. Atlases veel Viitna kõrtsi märgitud ei ole. Küll on aga sel ajal olemas Viitna kauplus-söökla kohal Pressi mõisa kõrts. Viimane praeguseni säilinud ei ole. Palmse mõisa maad ei ulatunud varemalt suure Tallinn-Narva maantee trassini. Lõotuses leida tee ääres hea läbimüügi kõrtsi kohta, ostis mõis naabermõisalt tüki maad ja laiendas nii oma valduse Viitnani, kuhu ehitas ka samanimelise

kõrtsi. Ühel 1802. a. vanal kaardil on Viitna kõrts praegusel asukohal juba tähistatud.

Meile nii tuntud kõrtsilikkuse annab Viitna kõrtsile kõigepealt tema suurus ja liigestatus, mis siluetina maanteelt lähenedes kõigepealt silma torkab.

Viitna kõrtsihoone tõstab esile eriti tema rikkalik detailide olemasolu. Ja seda nii orgaaniliste kui ka dekoratiivsete vormide poolest.

Vanematel ja lihtsamatel kõrtsidel olid ülekaalus sisuliselt konstruktiivsed detailid. Viitna kõrtsihoonel kohtame lisaks neile veel rikkalikult puhtal kujul kaunistavaid vorme. Kui klassitsismis anti tavaliselt suur osatähtsus peafassaadi vormistusele, siis siin on pühendatud tähelepanu ka otsafassaadidele ja ei ole unustatud päriselt isegi tagafassaadi.

Nagu väliuurimised näitasid, on Viitna kõrtsihoone olnud algu-

- 54 -

päraselt tunduvalt lihtsena väliskujundusega kui praegu ja alles 19. sajandi I poolel, kui hakati tarvitama lausvoodrit ja seinapindade värvimist, vooderdati ka Viitna kõrtsihoone. Sellest ajast on pärit ka uus akende kujundus, fremuugiga ukсед, alnapiided ja -luugid, kalasaba voodriga talliväravad, sammastevaheline rõduvõre jne. Praegused ruudukujulised kuue klaasiga aknad olid algselt vaheimpostiga ja arvatavasti kuuteist ruuduga.

Vanale kõrtsile koostati restaureerimis-rekonstrueerimisprojekt Vabariiklikus Restaureerimisvalitsuses. Projekti autoriteks on arhitektid T. Veisserik ja A. Buldas, töödejuhatajad M. Nappa ja G. Kirss.

Aastaringsest töötavas kõrtsihoones on külastajate päralt kolm ruumi, 32-kohaline suur kõrtsituba - talumeeste kõrtsituba ja 8-kohalised saksetekambriid. Suures talliruumis on organiseeritud baar.

Baaris on kohti 50. Kõök ja nõudepesu on mahutatud endistesse kõrtsmiku eluruumidesse. Kõõgi abiruumide ja ladude plokk paikneb kõrtsi taga keldrina maa all. Suures talliruumis-baaris asub tantsupõrand, kus saab jalga keerutada muusika saatel.

Suur kõrtsituba ja sakstekambrid on saanud algse, 18. sajandi lõpule omase sisekujunduse. Kõrtsitubade sisustus on teostatud etnograafilises laadis. Talupoeglikult tahatud lauad ja pingid ning ruumi valgustavad puitlühtrid hoiavad vanalaadset rahvalikku miljööd. Vanaaegsed toolid, lauad,apid, värvikirjud vaibad seintel jm. teevad sakste toad õdusaks.

Baaris - endises talliruumis on istmeteks meeste ja naiste sadulad, baariletiks aga lasilataoline, pealt kanditud poolpalk. Taibukat sisekujundust täiendavad mitmevärvilised tikitud saanitekid.

Paberile pandud kavand sai teoks lõplikult aastal 1979. Siit-
 peale avanes võimalus jälle nii turistidel kui tavalistel külasta-
 jatel sukelduda möödunud aegade miljöösse, nautida vanade tradit-
 sioonide kohast teeninduskultuuri, muusikalist meelelahutust ja
 unustatud rahvustoite.

- 57 -

Kohvik-baar "Saare Tuulik"

Kingissepa linnas oleva kivist hollandi tüüpi tuuliku restau-
reerimislahenduse autoritel arhitektidel F. Tomsil ja A. Maasikul
oli põhiesmärgiks vana linna silueti ühe olulise komponendi -
tuuliku väline restaureerimine, siseruumides aga kohvik-baari orga-
niseerimine, kuna veski sisustus oli pea terviklikult hävinud.

Säilinud vundamentide ja vanade fotode järgi taastati tuulikuga
liitunud, kuid hävinud tiibehitised, aga samuti rõdu, veskipea jm.
Sisenedes veskisse peauksest satume vestibüül-garderoobi, kus torkab
silma riidenagide puidust kuulid ujukeid meenutava kujuga, asuursed
vaskplekist laternvalgustid ja tugev, massiivne puidust mööbel eht-
satest veskikividest (arvult neli) laudade ääres. Istmed on paiguta-
tud kärjekujuliselt veskikivide ümber, nende seljatoed on nagu kõrged
viljasalvede seinad. Nagihoidjad ripuvad kõite otsas nagu võrgupoid.

Kõrval on veel kaminaruum, tumeda laudlas ja sepishingedega akna-
luukidega.

II korrusel on keskel 8-kandiline baarilet, ümber puidust
baaripukid ja toolid-lauad. Baaripukid on kaetud presentriidest
kattega, mis meenutavad viljakotte.

III korrusel on laudadeks jällegi kaks graniidist veskikivi,
ümber kolmveerandkaares istmed, mis on kaetud villase riidega.
Kõikjal on vaskplekist ripplatern-valgustid. Mööbel on veski origi-
naalsisustusele igati sobiva kujundusega järglane, massiivne ja
tugev nagu vestibüüliski. Ainult trepikäsipuud on pisut õrnad, mis
viljakottidele mõeldes või kangema rüübi mõju all olevate külaliste
survel võiksid puruneda.

Restaureerimis-rekonstrueerimistöde juhtijaiks olid J. Mitt
ja . Jällegi tuleb ära märkida, et mööbel on valmista-
tud Vabariiklikus Restaureerimisvalitsuses.

FOTODE ALLKIRJAD

1. Koguva küla Kingissepa rajoonis Mõnumaal. Vaade looderannalt külale Saadu talu suunas.
2. Koguva küla. Vaade külatänavaid ääristavaile kiviseedadele koos vanade paatidega Tõnise talu kohal.
3. Koguva küla. Vaade külatänavale Sumari talu suunas.
4. Koguva küla. Vaade ühele külatänavale.
5. Koguva küla. Külavainu vaatega Andrese talu suunas.
6. Koguva küla. Külavainu vaatega Välje talu suunas.
7. Koguva küla. Vaade külatänavat piiravaile kiviseedadele.
8. Koguva küla. Eesti NSV rahvakirjanikule Lenini preemia laureaadile Juhani Smuulile sünnikodus Tooma talus püstitatud monument.
9. Koguva küla. Tooma talu. Vaade rehiolemule (19. ja 20. saj. vahetusest). Vasakul aida (19. saj.) ots.

10. Koguva küla. Tooma talu rehielamu esikülg.
11. Koguva küla. Tooma talu aidaraida (19. saj.) esikülg. Tagaplaanil restaureeritud kivist õuekoök.
12. Mihkli Talumuuseum Viki külas Kingissepa rajoonis Saaremaal. Vaade elumajale (19. saj.). Vasakul sepikoda-paargu (1857).
13. Mihkli Talumuuseum. Vaade elumajale.
14. Mihkli Talumuuseum. Vaade elumajale tagaplaanil ja retastemajale (1849).
15. Mihkli Talumuuseum. Vaade sepikoda-paargule, taga laut.
16. Mihkli Talumuuseum. Vaade aidade m. uuele hoonele (20. saj. algus).
17. Mihkli Talumuuseum. Vaade rehemajale (1840 - 1843).
18. Mihkli Talumuuseum. Rehemaja rehealuse sisevaade.
19. Mihkli Talumuuseum. Nurgake elutoast.
20. Tammsaare-Põhja talu Vetepere külas Paide rajoonis. Vasakul taastatud-restaureeritud rehielamu, paremal laut.

21. Tammsaare-Põhja talu. Taastatud-restaureeritud rehielamu esivaade.
22. Tammsaare-Põhja talu. Vaade elamuile, keskel restaureeritud vana rehielamu, paremal kirjaniku venna Augusti poolt ehitatud uus elamu (1933), kus alates 1958. a. paikneb Tammsaare majamuuseum.
23. Tammsaare-Põhja talu. Vaade karjatänavale.
24. Tammsaare-Põhja talu. Vaade hooneile. Esiplaanil saunakompleks.
25. Tammsaare-Põhja talu. Vaade vanale rehielamule sauna poolt.
26. Tammsaare-Põhja talu. Vaade saunakompleksile.
27. Tammsaare-Põhja talu. Vaade taastatud saunakompleksile.
28. Tammsaare-Põhja talu. Vaade aidavahelikus säilinud sõidu- ja tarberistadele. Ait on ainus säilinud hoone kirjaniku isa poolt rajatud ehitistest (19. saj. III veerandil).
29. Tammsaare-Lõuna talu. Vaade taluõuele vana aida suunas.
30. Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum (ERVM). Vaade Sassi-Jaani talu elurehele (18. saj. II pool).

31. ERVM. Vaade Kõstriaseme talu elurehele (19. saj. II pool).
32. ERVM. Vaade aidale saarte tsoonis.
33. ERVM. Vaade Kõstriaseme talu aitadele.
34. ERVM. Vaade võrgumajadele saartelt.
35. ERVM. Vaade Kõstriaseme talu laudale.
36. ERVM. Vaade Kutsari talu laudale (19. saj. II pool).
37. ERVM. Vaade kahekorruselisele Pulga talu aidale.
38. ERVM. Vaade kehvikitalu aidale Saaremaalt.
39. ERVM. Vaade Sutlepa kabelile (17. saj.)
40. ERVM. Vaade vesiveskile Põhja-Eestist Kahala külast ja selle kunstlikult loodud paistiigile. ^{järel}
41. ERVM. Vaade Põhja-Eesti vesiveskile (19. saj. lõpp).
42. ERVM. Vaade Kolu kõrtsile (19. saj. keskpaik) Tallinn-Tartu maantee äärest.
43. ERVM. Vaade Kolu kõrtsi ulualusele.

44. ERVM. Vaade puktuulikutele saarte tsoonis.
45. Angla tuulikute grupp Kingissepa rajoonis Saaremaal.
Kord juba 1960-ndatel aastatel VRV poolt korrastatud tuulikud vajavad järjekordset remonti.
46. Koeru kõrts Paide rajoonis. Vana kõrts (1828 - 1833) korrastati ja rekonstrueeriti sööklaks 1965. a.
47. Koeru kõrts-söökla. Üldvaade.
48. Kingissepa kohvik-veski (1899) Saaremaal. Tuulik restaureeriti ja rekonstrueeriti kohvikuks 1977. a. Üldvaade.
49. Kingissepa kohvik-veski. Vestibüüli vaade.
50. Kingissepa kohvik-veski. II korruse vaade.
51. Kingissepa kohvik-veski, III korruse vaade.
52. Audru "Kuldilõvi" trahter (1825 - 1826) Pärnu rajoonis. Restaureeriti-rekonstrueeriti 19 . a. restoraniks.
53. Audru "Kuldilõvi" trahter. Üldvaade. Tagaplaanil majandushoone.

54. Audru "Kuldlõvi" trahter. Vaade sisehoovi.
55. Audru "Kuldlõvi" trahter. Fragment sisehoovist.
56. Audru "Kuldlõvi" trahter. Vaade kaminatile.
57. Audru "Kuldlõvi" trahter. Vaade pidusaali.
58. Audru "Kuldlõvi" trahter. Vaade ühte vöörastetuppa.
59. Viitna kõrts. Üldvaade.
60. Viitna kõrts. Fragment.
61. Viitna kõrts. Vaade suurde kõrtsituppa.
62. Viitna kõrts. Fragment kõrtsitoast.

